

JUSTINO MARCINKEVIČIAUS POEZIJOS GYVYBĖ

Visos poetų kartos, atėjusios į lietuvių poeziją kartu su Justinu Marcinkevičiumi, kūryba pažymėta putiniškosios nelaisvės ir kūrybos drama – poezijos tekste įslaptinta įtampa, laisvės nelaisvėje siekiu. Ši įtampa būdinga 1930 m. gimusiųjų kartai, tačiau Just. Marcinkevičiaus kūryboje ji įgavo visa apimančią, lemtingą turinį, didele dalimi nulėmusį tolesnę lietuvių lyrikos raidą.

Jau pirmajame Just. Marcinkevičiaus rinkinyje *Prašau žodžio* (1955) matyti, kaip poezijos kalba, pakildama iš neoromantikų kūrybos tradicijos, vėl įtvirtina tas pačias, neoromantikų išugdytas tautines vertybes, kurių centre – Tėvynė, žemė, motina, kalba, meilė. Tačiau įtvirtina tas vertybes kitaip nei neoromantikai – jas keistai nutylėdama, perkeldama į nujaučiamos potekstės sritį, formuodama savotiškas vaizdines-logines neparąšyto, tačiau skaitymo procese perskaitomo teksto elipses. Pirmajame rinkinyje šios elipsės dar labai akivaizdžios, jos grįstos savita tautosakinės pasaulėjautos sugestija, intymia savojo „aš“ ir visuotinės patirties interpretacija. Šiandieną plačioje intelektualios Just. Marcinkevičiaus kūrybos panoramoje šis rinkinys atrodo gyvas, natūralus ir labai pavojingas. Pavojingas savo prigimtinio, jaunatviško lyrizmu ir nevaržomu, pakylėtu jausmingumu, galėjusiu laiduoti autoriui greitą, tačiau abejotiną trumpo blykstelėjimo šlovę.

Tikru atkuriamos lyrikos tradicijos poetu Just. Marcinkevičius tapo rašydamas eilėraščių ciklą *Šventoji duona* (1957) ir kaupdamasis įspūdingai epinei kūrybai – poemoms ir poetinėms dramoms – *Kraujas ir pelenai* (1960), *Donelaitis* (1964), *Siena* (1965). Šventosios duonos eilėraštyje „Rugiai ir žmogus“ galima perskaityti būsimos kūrybos programą:

*Pasiilgau kaip tikras artojas,
pasiilgau laukų ir rugių.
Įbridau – ir dairausi sustojęs,
į gelsvėjantį lauką žvelgiu.*

*Ryt, poryt – rugiapjūtė atšarpus
po pirmąją guba apsistos...
Sušnarėję pasilenkė varpos
dar arčiau prie žemelės gimtos.*

*Prie žemelės, kuri išpenėjo
lyg dosni, rūpestinga mama.
Iš toli be sparnų ir be vėjo
kaip kregždė atplasnajo daina:*

*VAI TU RUGELI, TU ŽIEMKENTĖLI,
KO TU SIŪBAVAI DIENĄ NAKTELĘ?*

Kaip arti ši programa Kazio Bradūno, tuo metu rašiusio Baltimorėje, kūrybai! Tačiau tai kitokia programa. Kitokia savo išsakomų ir neišsakytų prasmų poetika, – K. Bradūnui, kaip ir kitiems išeivijos poetams, nereikėjo slėpti ir nutylėti savo jausmų tėvynei. Just. Marcinkevičiaus poetinės programos kitoniškumą akivaizdžiausiai liudija poema *Donelaitis*, sukalusi tvirčiausius būsimų lyrikos elipsių pastolius, nutiesusi didžiausias pauzių ir nutylėjimų trajektorijas: „Ir taip iš žemės pasipriešinimo, / Ir taip iš žodžio pasipriešinimo / gimė / Donelaitis.“ Apskritai epinėje kūryboje buvo įtvirtinti svarbūs visai Just. Marcinkevičiaus poezijai tropai, simboliai – giliosios jų struktūros, grįstos neoromantiniais Maironio–J. Aisčio poetikos įtvirtintais prasmų posūkiiais: lietuviškojoje neoromantinėje tradicijoje

centrinė tėvynės, tautos idėja šiuos poetikos prasmių posūkius užtikrino, o kintantys tropai ir simboliai atspindėjo. Just. Marcinkevičiaus epinėje kūryboje naujai atkurtos žodžių *motina* ir *kalba*, *žemė* ir *žodis*, *knyga* ir *duona*, *kardas* ir *arklas*, *kraujas* ir *ašara* prasmės sutvirtino neoromantinę tradiciją naujomis, modernesnėmis pozicijomis. Stiprūs šio autoriaus lyrikos rinkiniai rėmėsi į epinę tropų ir simbolių struktūros patirtį. Rinkiniuose *Duoną raikančios rankos* (1963), *Mediniai tiltai* (1966), *Liepsnojantis krūmas* (1968) tokia patirtis grįsta naujai perprasminta visuotinės patirties interpretacija, – lyrinis „aš“ šiuose rinkiniuose kalba gilesnės nei tautosaka patirties vardu. Rinkinio *Liepsnojantis krūmas* eilėraštyje „Rugpjūtis“ ypač gerai išryškėja simbolinis tokios patirties pamatas – labiau nutylėta negu įvardyta *rugio/žmogaus žemė/tėvynė*, viso eilėraščio kontekste virstanti stipria, filosofiškai apibendrinta žmogaus būties elipse:

*Naktys trumpos ir gilios,
ir beveik be sapnų.
Tik nematomos gijos
tarp rugių ir žmonių.*

*Pilnas mėnuo virš kluono
paslaptinai iškops
tartum kepalas duonos,
tartum simbolis koks.*

*To pilnumo, to meto,
kai labai paprastai
vienas kitą pamato
ir žmogus, ir daiktai.*

Šiandieninės poezijos kontekste gerai matyti Just. Marcinkevičiaus poetikos harmonija ir prieštaravimas, – tai poezija, moderni savo konservatyvumu. Putiniškosios dramos įtampa lėmė šio modernumo ir konservatyvumo įtampą – etinė putiniškosios dramos esmė (kūrybos laisvė nelaisvėje) Just. Marcinkevičiaus poezijoje, susiliejęsi su etnine vertybių sistema, tapo centrine formos dominante. Taigi putiniškosios dramos įtampa, jos esmė Just. Marcinkevičiaus kūryboje atliko tokią poezijos atnaujinimo misiją, kuriai savo pastangas buvo paskyrę daugelis išeivijos poetų – atnaujinti poezijos kalbą ir formą, išsaugant centrinę tautines vertybes. Tik Just. Marcinkevičiaus kūryba, pasukusi centrinių vertybių nutylėjimo, perkėlimo į elipses keliu, šiai įtampai suteikė (tautos nelaisvės sąlygomis) oficialiai priimtina, tačiau originalų charakterį. Šio charakterio esmė Just. Marcinkevičiaus kūryboje tapo itin subtiliai niuansuotos ištartų, tekste figūruojančių žodžių ir reikšmių intonacijos. Šios intonacijos, Just. Marcinkevičiaus tekste derėdamos su jau įtvirtintomis centrinių idėjų elipsėmis, sukūrė stiprią ir originalią poetinių reikšmių sistemą. Sistemą, tik dramatinės įtampos intensyvumu menančią putiniškąją įtampą, tačiau išsakančią jau naujas, nors ir pasikartojusias, neoromantines etnines žmogiškosios būties problemas. Todėl labai įdomu atskirus Just. Marcinkevičiaus kūrybos tarpsnius lyginti ne tik su programinėmis išeivijos poezijos tendencijomis – ne vien su programiškai Just. Marcinkevičiaus kūrybai iš principo artima K. Bradūno, bet ir su skirtinga savo programomis bei raiška poetų Bernardo Brazdžionio, Alfonso Nykos-Niliūno kūryba. Etinė, pilietinė, įsipareigojančia savo epinės poezijos pozicija, negalėjimu tylėti Just. Marcinkevičius yra arčiausiai B. Brazdžionio, o negalėjimu kalbėti ir gebėjimu iškalbingai, filosofiškai nutilti, visada išliekant lyrišku – arčiausiai A. Nykos-Niliūno kūrybos.

Brandžiausiuose vėlyvosios lyrikos rinkiniuose, išėjusiuose jau po mažųjų poemų pasirodymo arba kartu su jomis (*Homo sum*, 1973; *Vandens užkalbėjimas*, 1978; *Pažinimo medis*, 1979), jau sulaukus visuotinio, nors ir nelabai viešo, pripažinimo už poetines dramas *Mindaugas* (1968), *Mažvydas* (1977), *Katedra* (1971), Just. Marcinkevičius atsiskleidžia ypatingu savo originalios poetinės sistemos

kūrybingumu. Šio tarpsnio kūrybos stimulo dera ieškoti tame pačiame konservatyviame modernume – tekstų elipsių ir intonacijų įtampoje. Rinkiniuose *Gyvenimo švelnus prisiglaudimas* (1978), *Būk ir palaimink* (1980), *Vienintelė žemė* (1984) ši įtampa tampa kraštutinė. Tai, kad šiuose rinkiniuose vis labiau varijuojama tėvynės tema, įgaunančia vis aiškiau perskaitomą laisvės prasmę, neturėtų mūsų suklaidinti, – savo problematika šie rinkiniai yra platesni ir universalesni už vieną temą ar motyvą. Tėvynės tema brandžiojoje Just. Marcinkevičiaus poezijoje tik pridengia gilesnius, esmingesnius šios poezijos keliamus klausimus. Tapusi idealiu, simboliniu laisvės siekiniu tėvynė savo elipsinėse reikšmėse leido perskaityti visus įmanomus neparasytųjų reikšmių variantus – mitinius, istorinius, filosofinius. Istorinės, šią tėvynę iškėlusios ir palaikančios, aplinkybės buvo ypač palankios poetui ir jo skaitytojams: visi susitikdavo poezijoje tartum sakralinėje tos tėvynės egzistavimo erdvėje ir patirdavo šios poezijos aktualizuotos dramos katarsį – dvasinę, kūrybos teikiamą laisvę. Ši poezija leido išlaisvinti ilgai slėptus ir tramdytus jausmus:

*Esu tarytum vešliam slėny:
banguoja amžių ir kartų peizažas,
šviežia brydė žalių gyvybės pievoj.*

*O, mylimieji! O, dangaus grūdai!
Ar ne per sunkios mano meilės rankos?
Ar mano žodžiai randa jūsų lūpas,*

*ar jau pasibučiuojame kalba?
Ak, tas kalbėjimas – ugnies stebuklas:
tas iškėlimas jos iš pelenu,
tas pamaldus brolybės ipūtimas!*

*Stovėsiu čia. Ir kai kalbėt sunku bus,
priglauskite mane kaip skepetaitę
prie savo ašarojančių akių.
„Čia“*

Tai auksinis Just. Marcinkevičiaus klasikos laikas.

Šiandieną įdomu stebėti, kokį stiprų postūmį ši klasika suteikė kitiems lietuvių lyrikams. Tėvynės tema didžiuliu klasikos svoriu buvo pakibusi ties kiekvienu nauju išeinančiu jaunesnio autoriaus rinkiniu. Lietuvių lyrikai turėjo ieškoti būdų naujai apie tą tėvynę prabilti. Neabejotina, kad ir pats autorius šį savo kūrybos iškeltą svorį gerai jautė, todėl vėlesniuose kūriniuose linko į savotišką teksto asketizmą – į kalbėjimą apie viską jau nebe tėvynės sąvoka, ne tropais, ne simboliais, bet ženklais. Ribinėje laiko požiūriu Just. Marcinkevičiaus knygoje *Už gyvus ir mirusius* (1988; eilėraščiai parašyti anksčiau) už tėvynę kalba metoniminės, metaforiškos jos dalys, ypač stipriai – *akmuo* ir *paukštis*. Šiandieną šviežiu žvilgsniu skaitant auksinės Just. Marcinkevičiaus klasikos rinkinius, kelia nuostabą tada atskirai beveik nefiksuoti, netyrinėti idealistinės Just. Marcinkevičiaus pasaulėžiūros, filosofijos pamatai. Vargu ar atviriau šioje kūryboje pareikšta heraklitiška laiko idėja paaiškina daugiaprasnę ir nuolat pasikartojančią vandens, laiko rato simboliką, o platoniskasis dvilypis regėjimas – išsisklaidžiusios sielos būsenas, arba abstrakčiai suvokta krikščioniškoji mitologija – biblinės ugnies metaforas. Esminį šios poezijos prasmų svorį sudarė juk ne tie patys pasikartojantys neoromantiniai įvaizdžiai, bet teksto elipsės užpildę neįvardytieji minčių ratilai, susikuriantys spontaniškai, tačiau palaikomi logiškos ir vieningos sistemos.

Istorinės aplinkybės diktavo gana vienpusišką Just. Marcinkevičiaus poezijos skaitymo ir interpretavimo būdą ne tik paprastiesiems skaitytojams, bet ir literatūros kritikams, todėl toms aplinkybėms pasikeitus šios vienpusiškos interpretacijos pasekmės visu svoriu užgriuvo dėl to nekaltą

poetą, – išties rimtų kūrybos analizių nebuvo tiek daug, todėl kerštas, kurio susilaukė Just. Marcinkevičiaus kūryba, veikiau yra kerštas tebecirkuliuojančių šios poezijos prasmių paveikumi. Atrodė, kad galbūt pasikeitusių aplinkybių fone jos vien primeta svarų, bet jau atgyvenusį autoritetą. Tačiau, skaitant naujausias autoriaus knygas, išėjusias jau nepriklausomoje Lietuvoje, kur simbolinio matmens idealizuota *tėvynė*, atrodo, turėtų nustoti funkcionuoti savo pirminėmis prasmėmis, ypač ryškiai atsiskleidžia šios *tėvynės* sukaupta teksto elipsių ir originalaus intonavimo patirtis. Rinkinyje simptomišku pavadinimu *Eilėraščiai iš dienoraščio* (1993), kuriame sukaupti 1988–1992 m. rašyti eilėraščiai, ypač išryškėja už *tėvynės* glūdėję giliai poezijos dariniai – poeto asmenybę maitinę universaliausią kultūros šaltiniai. Atsidengė vidinis šios poezijos gyvybės alsavimas – „Pripuldamas kryžium žemę / prisikeli skradžiai žemę / žolė iš akių kaip mintis / gyva tačiau nesuprantama“ (eil. „linguodama žemė banguodama...“). Naujausia Just. Marcinkevičiaus knyga *Carmina minora** (2000), pasirodžiusi jubiliejaus išvakarėse, atveria dar nepatirtą nuostabių filosofinių miniatiūrų klodą.

Gimtasis žodis, 2000, Nr. 3

Audinga Peluritytė, „Justino Marcinkevičiaus poezijos gyvybė“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, sud. Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 128–133.

---

* *Carmina minora* (lot.) – mažosios eilės. (Red.)